

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Dağıtım: Genel

25 Kasım 2016

Orijinal: İngilizce

Engelli Hakları Komitesi

Engelli Kadınlar ve Kız Çocukları Üzerine Genel Yorum No. 3 (2016)

1. Bu genel yorum, Engelli Hakları Komitesi tarafından, Taraf Devletlerin kendi raporlama yükümlülüklerini ve 54-57 numaralı paragraflardaki çalışma yöntemlerini yerine getirmelerini desteklemek niyetiyle, Sözleşmenin çeşitli madde ve hükümlerine dayanan genel yorumlar hazırlayabileceğini bildiren Komitenin işleyiş kurallarına ilişkin Kural 47'ye uygun bir şekilde hazırlanmıştır.

2. Engelli kadınların ve kız çocuklarının hayatın pek çok alanında manilerle karşılaştıklarına dair güçlü kanıtlar vardır. Bu maniler, engelli kadınlara ve kız çocuklarına karşı ayrımcılık türlerinin çoğaldığı ve kesiştiği durumları özellikle şu konularda yaratmaktadır: eğitimde fırsat eşitliği; ekonomik olanaklar; sosyal etkileşim ve adalet; yasa önünde eşitlik¹ ile siyasete katılım ve örneğin cinsel sağlık ve üreme sağlığı ilgili hizmetleri içerir şekilde sağlık hizmetleri ve nerede ve kimlerle yaşamak istedikleri ile ilgili olarak değişen koşullarda kendi hayatlarını kontrol edebilme becerisi.

I. Giriş

3. Engellilere ilişkin uluslararası ve ulusal yasalar ve politikalar tarihsel olarak engelli kadınları ve kız çocuklarını ihmal etmiştir. Yine kadınlara ilişkin yasalar ve politikalarda da geleneksel olarak engellilik önemsenmemiştir. Bu görünmezlik, engelli kadınlar ve kız çocuklarına karşı ayrımcılık türlerinin çoğaldığı ve kesiştiği durumları kalıcılaştırmaktadır.² Engelli kadınlar sıklıkla toplumsal cinsiyet ve/veya engellilik gerekçesiyle ve aynı zamanda diğer gerekçelerle ayrımcılığa uğramaktadır.

4. Bu genel yorumda aşağıdaki terimler kullanılmıştır:

¹ Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Dünya Bankası, Dünya Engellilik Raporu (Cenova, 2011).

² Bkz. www.un.org/womenwatch/enable.

(a) “Engelli kadınlar” tüm engelli kadınları, kız çocuklarını ve ergenleri ifade eder;

(b) “Cinsiyet” ve “toplumsal cinsiyet”; “cinsiyet” biyolojik farklılıkları, “toplumsal cinsiyet” ise bir toplumun ya da kültürün erkeklik ve kadınlığa dair bakış açısını gösteren özellikleri ifade eder.

(c) “Çoklu ayrımcılık” bir kişinin iki ya da daha fazla gerekçeyle ayrımcılığı deneyimlediği ve karmaşık ve ağırlaşmış ayrımcılığa neden olan durumları anlatır.³ “Kesişimli ayrımcılık”, farklı ayrımcılık gerekçelerinin aynı anda birbirinden ayrılamayacak şekilde kesiştiği durumları anlatır.⁴ Ayrımcılık gerekçeleri yaş, engellilik, etnik, yerel, ulusal ve toplumsal köken, cinsiyet kimliği, siyasi veya diğer alanlarda görüş, ırk, mültecilik, göçmenlik, sığınmacılık statüsü, din, cinsiyet ve cinsel yönelim olabilir.

5. Engelli kadınlar homojen bir grup değildir. Bunlar arasında yerli kadınlar; mülteci, göçmen, sığınmacı ve ülke içinde yerinden edilmiş kadınlar; gözetim altındaki kadınlar (hastanelerdeki, bakım kurumlarındaki, çocuk cezaevi ve ıslah kurumları ile cezaevlerindeki kadınlar); yoksulluk içindeki kadınlar; farklı etnik, dinsel ve ırksal kökenlere sahip kadınlar; çoklu engellilik yaşayan ve daha yoğun desteğe ihtiyacı olan kadınlar; albino kadınlar ve lezbiyen, biseksüel, transseksüel ve interseks kadınlar vardır. Engelli kadınların farklılıkları, aynı zamanda bütün sakatlık türlerini de, başka bir deyişle işlevsel sınırlılıklar oluşturan ya da oluşturmayan fiziksel, psiko-sosyal, düşünsel ve algısal koşulları da içerir. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin 1. Maddesinde tanımlandığı gibi, engellilik, bireysel sakatlık ile toplumsal ve maddi çevre arasındaki etkileşimden kaynaklanan sosyal etki olarak anlaşılır.

6. 1980’lerden itibaren yasalar ve politikalarda kademeli değişiklikler olmuş ve engelli kadınlara dair tanınma artmıştır. Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Sözleşme’ye bağlı olarak gelişen içtihat, engelli kadınlara ve kız çocuklarına ilişkin ele alınması gereken sorunların ve uygulanabilecek tavsiyelerin altını çizmektedir. Politika düzeyinde, Birleşmiş Milletler’in çeşitli kurumları, engelli kadınların karşılaştıkları sorunların ve engelli kadınları da içerecek şekilde engellileri kapsayan bir gelişmeyi yönlendiren bir dizi bölgesel stratejinin üzerine eğilmeye başlamıştır.

7. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin 6. Maddesi, antlaşmanın bu maddeyi içermesi için çok yoğun çalışan engelli kadınlar ve kız çocuklarının haklarının tanınmasındaki eksikliklere ilişkin bir cevaptır. 6. Madde, Sözleşmenin ayrımcılık yapmama yaklaşımını, özellikle kadınlara ve kız çocuklarına dönük olarak güçlendirmekte ve Taraf Devletlerin ayrımcı uygulamalardan sakınmanın ötesine geçerek engelli kadınların ve kız çocuklarının gelişimi, ilerlemesi ve güçlenmesini amaçlayan tedbirleri benimsemesini ve onların farklı hak sahipleri olarak kabul edilmesini güçlendirecek tedbirleri teşvik etmesini, seslerini duyurmaları ve faaliyet yürütmeleri, özgüvenlerinin yükselmesi ve hayatlarını etkileyen bütün alanlarda karar almaları için güçlerinin ve yetkinliklerinin artmasını sağlayacak kanallar

³ Bkz. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, Geçici Özel Tedbirler Konusunda Genel Tavsiye No. 25 (2004), 12. paragraf.

⁴ A.g.e., Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin 2. Maddesi Hakkında Taraf Devletlerin Temel Yükümlülükleri Üzerine Genel Tavsiye No. 28 (2010), 18. Paragraf.

sunmasını gerektirmektedir. 6. Madde Taraf Devletlere, insan haklarına dayalı bir yaklaşım ve gelişme perspektifiyle engelli kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının ilerletilmesi, korunması ve uygulanmasına dair Sözleşme maddelerine uyulması için yol göstermelidir.

8. Toplumsal cinsiyet eşitliği insan haklarının merkezindedir. Eşitlik, özü itibarıyla göreceli ve konuya özel olan bir temel insan hakları ilkesidir. Kadınların insan haklarının garantiye alınması, her şeyden önce, yasaların çerçevesini çizen toplumsal yapıların ve güç ilişkilerinin, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal dinamiklerin, ailenin ve toplumsal hayatın ve kültürel inançların kapsamlı bir şekilde kavranmasını gerektirir. Toplumsal cinsiyete dair klişeler, kadınların kendi becerilerini geliştirme, mesleki kariyerlerini sürdürme, kendi hayatları ve hayat planlarına dair seçimler yapma konusundaki kapasitelerini sınırlandırabilir. Hem düşmanca /olumsuz klişeler hem de iyicil klişeler zarar verici olabilir. Zarar verici toplumsal cinsiyet klişelerinin cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için bilinmesi ve ele alınması gerekmektedir. Sözleşme, cinsiyet ve yaşa dayalı olanlar da dahil olmak üzere, hayatın tüm alanlarında engellilere ilişkin klişeler, önyargılar ve zarar verici uygulamalarla mücadele etmeyi bir yükümlülük olarak yüceltir.

9. 6. Madde ayrımcı olmayan ve eşitlikçi, bağlayıcı nitelikte bir hükümdür, tartışmasız bir biçimde engelli kadınlara karşı ayrımcılığı yasaklar ve fırsat eşitliği ile sonuç eşitliğini teşvik eder. Engelli kadınlar ve kız çocukları, engelli erkekler ve erkek çocukları ile engelli olmayan kadın ve kız çocuklarından daha çok ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

10. Komite, Nisan 2013'teki dokuzuncu oturumunda, engelli kadınlar ve kız çocukları üzerine yarım günlük genel tartışmalar sırasında yapılan katkıları dikkate alır; burada engelli kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının korunmasına ilişkin bir konu yelpazesinin altı çizilmiş ve endişe konusu olan üç ana başlık belirlenmiştir: şiddet, cinsel sağlık ve üreme sağlığı ve ilgili haklar, ayrımcılık. Buna ek olarak, engelli kadınlar hakkındaki nihai görüşünde, Komite şu konularda endişelerini ifade etmiştir: engelli kadınlara karşı çoklu ve kesişimli ayrımcılığın yaygınlığı,⁵ engelli kadınlar ve kız çocuklarının deneyimlediği, yasalarda ve politikalarda yeterli biçimde irdelenmeyen yaş, engellilik ve diğer faktörlere⁶ dayalı ayrımcılık;⁷ yaşam hakkı;⁸ yasa önünde eşitlik;⁹ engelli kadınlara ve kız çocuklarına karşı şiddetin devamlılığı;¹⁰ cinsel şiddet¹¹ ve taciz;¹² rıza dışı sterilizasyon;¹³ kadın sünneti;¹⁴ cinsel ve ekonomik sömürü;¹⁵ bir kuruma yatırma;¹⁶ engelli kadınların kamusal ve siyasi hayattaki karar alma süreçlerine¹⁷ katılamaması ya da yetersiz katılımı;¹⁸ engelliliğe ilişkin

⁵ Bkz. örneğin CRPD/C/SLV/CO/1, paragraf 17 ve CRPD/C/UKR/CO/1, 9. paragraf.

⁶ Bkz. örneğin CRPD/C/AUT/CO/1, paragraf 17 ve CRPD/C/ECU/CO/1, 16. paragraf.

⁷ Bkz. örneğin CRPD/C/BRA/CO/1, paragraf 16 ve CRPD/C/EU/CO/1, 20. paragraf.

⁸ Bkz. örneğin CRPD/C/MEX/CO/1, paragraf 34, CRPD/C/AZE/CO/1, 18. paragraf.

⁹ Bkz. örneğin CRPD/C/ARG/CO/1, 31. paragraf.

¹⁰ Bkz. örneğin CRPD/C/BEL/CO/1, 30. paragraf.

¹¹ Bkz. örneğin CRPD/C/AUS/CO/1, 16. paragraf ve CRPD/C/CHN/CO/1 ve Corr.1, 57, 65 ve 90. paragraflar.

¹² Bkz. örneğin CRPD/C/SLV/CO/1, paragraf 37 ve CRPD/C/CZE/CO/1, 34. paragraf.

¹³ Bkz. örneğin CRPD/C/MUS/CO/1, paragraf 29 ve CRPD/C/NZL/CO/1, 37. paragraf.

¹⁴ Bkz. örneğin CRPD/C/GAB/CO/1, paragraf 40 ve CRPD/C/KEN/CO/1, 33. paragraf.

¹⁵ Bkz. örneğin CRPD/C/DOM/CO/1, paragraf 32 ve CRPD/C/PRY/CO/1, 17. paragraf.

¹⁶ Bkz. örneğin CRPD/C/HRV/CO/1, paragraf 23 ve CRPD/C/SVK/CO/1, 55. paragraf.

¹⁷ Bkz. örneğin CRPD/C/QAT/CO/1, paragraf 13 ve CRPD/C/ECU/CO/1, 12. ve 16. paragraf.

politikalara cinsiyet perspektifinin dahil edilmesindeki yetersizlik;¹⁹ cinsiyet eşitliğini teşvik eden politikalarda engelli hakları perspektifinin yetersizliği;²⁰ engelli kadınların eğitimini ve istihdamını teşvik etmek üzere belli tedbirlerin olmaması ya da az sayıda olması.²¹

II. Normatif İçerik

11. Bu genel yorum, Sözleşmenin 3. Maddesinde ana hatları belirtilen genel ilkelerde öncülleri olan 6. Maddenin bir yorumlanışını yansıtır, şöyle ki: kişinin insanlık onuruna saygı, kişinin kendi seçimlerini yapma özgürlüğünü içerecek şekilde bireysel özerklik ve kişisel bağımsızlık; ayrımcılık yapmama; topluma tam ve etkin katılım ve dahil edilme; engellilerin insan çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabulü ve farklılıklarına saygı; fırsat eşitliği; erişebilirlik; kadın erkek eşitliği; engelli çocukların gelişmekte olan kapasitelerine saygı ve engelli çocukların kendi kimliklerini koruma hakkına saygı.

12. 6. Madde Sözleşmenin ilgili diğer bütün maddeleri ile kesişen bir maddedir. Taraf Devletlerin, Sözleşmenin uygulanışı sırasında hedeflenen bütün eylemlerinde engelli kadınların ve kız çocuklarının haklarının kapsanması gerektiği unutmamalıdır. Özellikle, engelli kadınların çoklu ayrımcılığa karşı korunmasının ve insan hakları ve temel özgürlüklerden diğerleri ile eşit koşullar altında yararlanmasının sağlanması için pozitif tedbirler alınmalıdır.

6. Madde (1)

13. 6. Madde (1) engelli kadınların çoklu ayrımcılığa maruz kaldığını ve Taraf Devletlerin engelli kadınların insan hakları ve temel özgürlüklerden tam ve eşit koşullar altında yararlanması için tedbirler alması gerektiğini kabul eder. Sözleşmenin 5(2). Maddesinde, Taraf Devletlerin engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılığı sadece yasaklaması değil, aynı zamanda diğer gerekçelerle ayrımcılığa karşı koruma sağlaması gerekliliği ile çoklu ayrımcılık ifade edilir.²² Komite, kendi içtihadında çoklu ve kesişimli ayrımcılığa ilişkin tedbirlere atıfta bulunur.²³

14. “Engelliliğe dayalı ayrımcılık” Sözleşmenin 2. Maddesinde siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hakları ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlama olarak tanımlanmaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık, makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dahil her türlü ayrımcılığı kapsamaktadır. “Kadınlara karşı ayrımcılık”, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin 1. Maddesinde siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarından ve

¹⁸ Bkz. örneğin CRPD/C/CRI/CO/1, 13. paragraf ve CRPD/C/EKU/CO/1, 16. paragraf.

¹⁹ Bkz. örneğin CRPD/C/SWE/CO/1, 13. paragraf ve CRPD/C/KOR/CO/1, 13. paragraf.

²⁰ Bkz. örneğin, CRPD/C/AZE/CO/1, 16. paragraf 16 ve CRPD/C/ESP/CO/1, 21. paragraf.

²¹ Bkz. örneğin CRPD/C/DNK/CO/1, 18. paragraf ve CRPD/C/NZL/CO/1, 16. paragraf.

²² Bkz. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi’nin 25 Numaralı Genel Tavsiyesi, 12. paragraf.

²³ Bkz. CRPD/C/MUS/CO/1, CRPD/C/BRA/CO/1, CRPD/C/CZE/CO/1, CRPD/C/DNK/CO/1, CRPD/C/AUS/CO/1, CRPD/C/SWE/CO/1 ve CRPD/C/DEU/CO/1, diğerleri arasında.

temel özgürlüklerden, medeni durumları ne olursa olsun kadınların yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı her hangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama olarak tarif edilir.

15. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin 2. Maddesinde “makul düzenleme”, engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeler olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, Sözleşmenin 5(2). Maddesi ile uyumlu olarak, Taraf Devletler engellilerin herhangi bir gerekçeye dayalı ayrımcılığa karşı eşit ve etkin bir şekilde korunmasını güvence altına almalıdır. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi son içtihatlarında engelli kadınların istihdama erişimiyle bağlantılı olarak makul düzenlemeye atıf vermiştir.²⁴ Makul düzenleme sağlama görevi şu andan itibaren geçerli bir görevdir, bunun anlamı kişinin belirli bir bağlam içinde eşit koşullar altında kendi haklarını kullanmak için talepte bulunmasından itibaren yasal olarak uygulanabilir olmalıdır. Engelli kadınlara makul düzenleme sağlama konusunda başarısızlık, 5. ve 6. Maddelere göre ayrımcılık anlamına gelebilir.²⁵ Makul düzenlemeye, işyerinde engelli bir kadının emzirmesine olanak sağlayan erişilebilir bir yerin olması örnek olarak verilebilir.

16. Kesişimli ayrımcılık kavramı, bireylerin homojen bir grubun mensupları olarak ayrımcılığa uğramasından ziyade kimliklerin, statülerin ve hayat koşullarının çok boyutlu katmanlarına ait bireyler olarak ayrımcılığa uğramamasını kabul eder. Ayrımcılığın çoklu ve kesişimli türlerinin neden olduğu, yüksek dezavantajlı bireylerin yaşanmış gerçekliklerini ve deneyimlerinin hakkını teslim eder; bunlar ayrıştırılmış veri toplama, müzakere, politika geliştirme, ayrımcılık yapmayan politikaların uygulanabilirliği ve etkin çözümlerin sağlanması konusunda hedeflenmiş tedbirlerin alınmasını gerektirir.

17. Engelli kadınlara ve kız çocuklarına karşı ayrımcılık birçok türde olabilir: (a) doğrudan ayrımcılık; (b) dolaylı ayrımcılık; (c) birleştirme ile ayrımcılık; (d) makul düzenlemenin reddi ve (e) yapısal veya sistemli ayrımcılık. Hangi türde olduğuna bakılmaksızın, ayrımcılığın etkisi engelli kadınların haklarının ihlal edilmesidir:

(a) Doğrudan ayrımcılık, yasak gerekçelerle ilgili bir nedenden dolayı engelli kadınların benzer bir durumdaki diğerlerine göre daha az uygun muamele ile karşılaşması ile ortaya çıkar. Bu, aynı zamanda karşılaştırılabilir benzer bir durumun olmadığı yasak gerekçeler temelinde zararlı eylemler ve ihmalleri de içerir.²⁶ Örnek olarak, düşünsel veya psiko-sosyal engelleri olan kadınların tanıklıklarının yasal kapasiteleri nedeniyle mahkeme süreçlerinde reddedilmesi durumunda, böylece şiddetin kurbanları olarak kadınlara dönük adaletin ve etkin çözümlerin inkâr edilmesi ile doğrudan ayrımcılık meydana gelir.

²⁴ Bkz. örneğin CEDAW/C/HUN/CO/7-8 and Corr.1, 45. paragraf.

²⁵ Engelli Hakları Komitesi, Erişilebilirlik Üzerine Genel Yorum No. 2(2014).

²⁶ Bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarda Ayrımcılık Yapılmaması Hakkında Genel Yorum No. 20 (2009), 10. paragraf.

(b) Dolaylı ayrımcılık, görünürdeki değeri alındığında tarafsız görünen yasa, politika ve uygulamaların engelli kadınlar üzerinde orantısız olarak olumsuz etkisinin²⁷ olmasını ifade eder. Örneğin sağlık tesisleri tarafsız görünebilir, fakat uygun jinekolojik muayene masası olmadığı zaman ayrımcı olurlar.

(c) Birleştirme ile ayrımcılık, kişilerin engelli bir kişi ile bağlarına dayalı olarak karşılaştığı ayrımcılıktır. Sıklıkla, bakım sağlayan kişi rolü ile kadınlar birleştirme ile ayrımcılığı deneyimler. Örneğin, engelli bir çocuğun annesi, çocuğundan dolayı onun işe daha az angaje olacağından ya da uygun bir çalışan olmayacağından endişe eden potansiyel bir işveren karşısında ayrımcılığa maruz kalabilir.

(d) Makul düzenlemenin reddi, engelli kadınların insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleri ile eşit koşullar altında kullanmasının sağlanması için yerine getirilmesi gerekmesine rağmen, gerekli ve uygun değişiklikler ve ayarlamalar (orantısız ya da gereksiz bir yük getirmeyen) yapılmadığında ortaya çıkar.²⁸ Örnek olarak, engelli bir kadın yapılı çevrenin fiziksel erişilebilirliğinin olmaması nedeniyle bir sağlık merkezinde mamografi çekiremiyorsa makul düzenlemenin reddi ile karşılaşmış sayılabilir.

(e) Yapısal veya sistemli ayrımcılık, ayrımcı kurumsal davranışların, kültürel geleneklerin ve toplumsal norm ve/veya kuralların gizli ya da açık örneklerinde yansımaktadır. Bu tür bir ayrımcılığa neden olabilecek zarar verici cinsiyet ve engellilik klişeleştirmeleri, özellikle engelli kadınlara dönük politika, düzenleme ve hizmetlerin olmayışı ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Örnek olarak, cinsiyetin ve engelliliğin kesişmesine dayalı klişeleştirme dolayısıyla engelli kadınlar şiddeti raporlama konusunda, polis, savcılık ve mahkemede kuşku ve reddedilme ile karşılaştığında, engellerle yüz yüze gelir. Aynı şekilde, zarar verici uygulamalar, güçlü bir biçimde, engelli kadınlara ilişkin ayrımcı inanışlara ve olumsuz algılara yansıyan toplumsal olarak inşa edilmiş cinsiyet rolleri ve güç ilişkileri ile bağlantılıdır ve onları kuvvetlendirir, örneğin HIV/AIDS olan erkeklerin engelli kadınlarla cinsel ilişki yoluyla tedavi edilebileceğine ilişkin inanış gibi.²⁹ Engelli kadınlara dair zarar verici klişeleştirmelerin önlenmesi hakkında kamu görevlileri, öğretmenler, sağlık hizmetleri sağlayanlar, polis, savcı ve yargıçlarda ve genel olarak toplumda farkındalık, eğitim ve politikaların olmayışı hak ihlallerine yol açabilir.

18. Engelli kadınlar sadece kamusal alanda değil, aynı zamandan özel alanda, örneğin aile içinde ya da özel sosyal hizmet sağlayıcıları ile ilgili olarak çoklu ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Uluslararası insan hakları hukuku, özel, devlet dışı aktörlerin yaptıkları ayrımcılığa ilişkin olarak Taraf Devletlerin sorumluluğunu uzun süredir kabul etmektedir.³⁰ Taraf Devletler, birden fazla gerekçeye dayalı ayrımcılıklar temelinde yapılan şikâyetleri

²⁷ A.g.e.

²⁸ Bkz. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2. Madde.

²⁹ Bkz. A/HRC/20/5 and Corr.1, 24. paragraf.

³⁰ Bkz. İnsan Hakları Komitesi, Ayrımcılık Yapmama Üzerine Genel Yorum No. 18 (1989), 9. Paragraf ve Kadın Erkek Eşitliğine Dair Yorum No. 28 (2000), 31. paragraf; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 20 Numaralı Genel Yorum, 11. paragraf; Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, 28 Numaralı Genel Tavsiye, 9. paragraf ve Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, Irk Ayrımcılığının Cinsiyetle İlişkili Boyutları Hakkında Genel Yorum No. 25(2000), 1 ve 2. paragraf.

teminat altına almak için, yükümlülüklerin ve çözümlerin tespitinde çoklu ayrımcılığı açıkça tanıyan yasal hükümleri ve usulleri benimsemelidir.

Madde 6 (2)

19. Madde 6 (2) kadınların gelişimi, güçlenmesi ve ilerlemesine yöneliktir. Sözleşmede yer alan bu hakların kadınlar için teminat altına alınması, Taraf Devletlerin, Sözleşme ile belirtilen tüm alanlarda ve uygun yolları kullanarak bu hakları kazandırmaya ve teşvik etmeye çalışmasına bağlıdır.

20. Sözleşme uyarınca, Taraf Devletler, bütün engelliler için tüm insan haklarının ve temel özgürlüklerin tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamak ve teşvik etmek için “gerekli tüm tedbirleri” almalıdır. Bu tedbirler yasal, eğitsel, idari, kültürel, siyasi, dilsel veya başka nitelikte olabilir. Engelli kadınların Sözleşmede belirtilen insan hakları ve temel özgürlüklerinin kullanımı ve bunlardan yararlanmalarının garanti altına alınması da dahil olmak üzere bu tedbirler, Sözleşmenin ilkelerine saygı gösterildiği takdirde uygun olacaktır. Alınan tedbirler geçici veya kalıcı olabilir, ayrıca hukuki ve fiili eşitsizliği aşmalıdır. Yapısal veya sistemli olan çoklu ayrımcılığın üstesinden gelmek için kotalar gibi geçici özel önlemler alınması gerekebileceği gibi, engelli kadınların tüm yaşam alanlarına eşit katılımını sağlamak üzere yasalar ve politikalarda reform yapmak gibi kalıcı önlemler de engelli kadınlar için tam eşitliğin sağlanması yönünden gerekli önkoşullardır.

21. Bütün tedbirler engelli kadınların tam gelişimi, güçlenmesi ve ilerlemesini sağlamalıdır. Kalkınma ekonomik büyüme ve yoksulluğun ortadan kaldırılması ile ilgili olsa da, bu alanlarla sınırlı değildir. Eğitim, istihdam, gelir yaratma ve şiddetle mücadele alanlarında toplumsal cinsiyet ve engelliliğe duyarlı kalkınma tedbirleri engelli kadınların ekonomik olarak tamamen güçlenmesini sağlamak için gerekli iken, sağlık ile siyaset, kültür ve spora katılım açısından ek tedbirler alınması da kaçınılmazdır.

22. Engelli kadınları güçlendirmek ve ilerletmek amacıyla alınan tedbirler kalkınma hedefinin ötesine geçmeli ve engelli kadınların ömürleri boyunca durumlarını iyileştirmeyi hedeflemelidir. Engelli kadınları kalkınma tedbirlerini tasarlarken hesaba katmak yeterli değildir; bilakis, onlar da topluma katılmalı ve katkıda bulunabilmelidir.

23. İnsan hakları temelli bir yaklaşım doğrultusunda engelli kadınların güçlendirilmesini sağlamak, onların kamusal karar alma süreçlerine katılımlarını teşvik etmek anlamına gelir. Engelli kadınlar ve kız çocukları tarihsel olarak kamusal karar alma süreçlerine katılımında birçok engelle karşılaşmıştır. Güç dengesizlikleri ve ayrımcılığın pek çok türü nedeniyle, engelli kadınlar ve bireyler olarak ihtiyaçlarını temsil edebilecek örgütler kurmak veya bu örgütlere katılmak için daha az fırsatları vardı. Taraf Devletler engelli kadınlara ve kız çocuklarına doğrudan ulaşmalı ve görüşlerinin bütün yönleriyle hesaba katıldığından ve özellikle cinsel sağlık ve üreme sağlığı ve ilgili haklar ile cinsel şiddet dahil olmak üzere toplumsal cinsiyet temelli şiddetle ilgili bakış açıları ve kaygılarını ifade ederken herhangi bir misillemeye tabi olmayacaklarından emin olmak üzere yeterli tedbirleri tesis etmelidir. Son

olarak, Taraf Devletler sadece engellilere özgü danışma organları ve mekanizmalarını değil, engelli kadınların temsilci örgütlerinin katılımını da teşvik etmelidir.³¹

III. Taraf Devletlerin Yükümlülükleri

24. Sözleşmeye Taraf Devletler, 6. Madde ve diğer tüm temel hükümler uyarınca, engelli kadınların, tüm insan hakları ve temel özgürlükleri kullanmalarını ve bunlardan yararlanmalarını garanti altına almak amacıyla haklarına saygı göstermek, onları korumak ve yerine getirmekle yükümlüdür. Bu görevler yasal, siyasi, idari, eğitsel ve diğer önlemleri almak anlamına gelir.

25. Saygı gösterme yükümlülüğü, Taraf Devletlerin engelli kadınların haklarını kullanmalarına müdahale etmemelerini gerektirir. Bu nedenle, engelli kadınlar aleyhinde ayrımcılık teşkil eden mevcut yasalar, düzenlemeler, gelenekler ve uygulamalar ortadan kaldırılmalıdır. Engelli kadınların diğer bireylerle eşit koşullar altında evlenmelerine veya çocuklarının sayısını ve yaş aralıklarını seçmelerine mani olan yasalar bu ayrımcılığa verilen sıradan örneklerdir. Ayrıca, saygı gösterme görevi, 6. Madde ve diğer temel hükümlerle bağdaşmayan eylem veya uygulamalardan kaçınmak ve kamu kurum ve kuruluşlarının bu hükümlere uygun davranmalarını sağlamak anlamına gelir.³²

26. Koruma yükümlülüğü, Taraf Devletlerin, engelli kadınların haklarının üçüncü taraflar tarafından ihlal edilmemesini garanti etmek zorunda olduğunu ifade eder. Bu nedenle, Taraf Devletler, kişiler, örgütler veya özel teşebbüsler tarafından uygulanan cinsiyete ve/veya sakatlığa dayalı ayrımcılığı engellemek için gerekli tüm tedbirleri almalıdır. Bu, şiddeti veya insan hakları ihlallerini önlemek, mağdur ve tanıkları ihlallerden korumak, özel aktörler de dahil olmak üzere sorumluları soruşturmak, kovuşturmak ve cezalandırmak ile insan hakları ihlallerinin yaşandığı yerlerde telafi ve tazminat mekanizmalarına erişim imkânı sağlamak üzere gereken özeni gösterme görevini de kapsamaktadır.³³ Örneğin, Taraf Devletler, şiddete maruz kalan engelli kadınlar için etkili hukuk yollarının bulunmasını sağlamak üzere adalet mekanizmasındaki profesyonellerin eğitimini teşvik edebilirler.

27. Yerine getirme yükümlülüğü, engelli kadınların gelişimi, ilerlemesi ve güçlenmesini güvence altına almak için gerekli tedbirleri almak ve uygulamak üzere sürekli ve dinamik bir görev yüklemektedir. Taraf Devletler, (a) kadınlar, çocukluk ve engellilikle ilgili tüm ulusal eylem planları, stratejiler³⁴ ve politikalar ile toplumsal cinsiyet eşitliği, sağlık, şiddet, eğitim, siyasal katılım, istihdam, adalete erişim ve sosyal koruma gibi alanlardaki sektörel planlarda engelli kadınlar ve kız çocuklarının çıkarları ve haklarını sistematik olarak izlemek ve (b) özellikle engelli kadınlara yönelik olarak hedef gözetilen ve denetlenen bir şekilde harekete geçmek suretiyle ikiz izleme yaklaşımı benimsemelidir. Katılım ve hakların kullanımındaki eşitsizliği azaltmak için ikiz izleme yaklaşımı gereklidir.

³¹ Bkz. A/HRC/31/62, 70. paragraf.

³² Bkz. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 4 (1) (d) maddesi.

³³ Bkz. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin 31 Numaralı Ortak Tavsiye Kararı / Çocuk Hakları Komitesi'nin zararlı uygulamalar üzerine 18 Numaralı yorumu (2014), 6. dipnot.

³⁴ Bkz. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 4 (1) (c) maddesi.

IV. 6. Madde ile Sözleşmenin Diğer Maddeleri Arasındaki İlişki

28. 6. Maddenin kesişen doğası, onu Sözleşmenin diğer tüm temel hükümlerine ayrılmaz bir şekilde bağlamaktadır. 6. Madde, cinsiyet ve/veya toplumsal cinsiyete açıkça atıfta bulunan maddelerle ilişkili olmanın yanı sıra, özellikle engelli kadınlara yönelik şiddetle ilgili hükümler (Madde 16), ev ve aileye saygı da dahil olmak üzere (Madde 23 ve 25) cinsel sağlık ve üreme sağlığı ve ilgili haklar ile ilgili diğer maddelerdeki engelli kadınlar aleyhine ayrımcılık alanlarıyla karşılıklı ilişkilidir.

A. Sömürü, Şiddet veya İstismara Maruz Kalmama (Madde 16)

29. Diğer kadınlarla karşılaştırıldığında engelli kadınların şiddet, sömürü ve istismara uğrama riski yüksektir.³⁵ Şiddet, kişilerarası veya kurumsal ve/veya yapısal olabilir. Kurumsal ve/veya yapısal şiddet, bir kadını kendi ailesinden³⁶, hane halkından veya çevresinden diğer insanlarla karşılaştırıldığında fiziksel ya da ideolojik olarak daha alt bir konumda tutan herhangi bir yapısal eşitsizlik ya da kurumsal ayrımcılıktır.

30. Engelli kadınların sömürü, şiddet ve istismara maruz kalmama hakkını kullanmaları, şiddet görme riskini arttıran zararlı klişeler yoluyla engellenebilir. Engelli kadınlara çocuk muamelesi yapan ve karar verme yeteneklerini sorgulayan zararlı klişeler, engelli kadınların aseptik veya hiperseptik olarak algılanması ve albinizmliler kadınlara³⁷ karşı cinsel şiddet riskini arttıran hurafelerden aşırı derecede etkilenen yanlış inanç ve efsaneler, engelli kadınları 16. Maddede belirtilen şekilde haklarından yararlanmaktan alıkoymaktadır.

31. Engelli kadınlara yönelik şiddet, sömürü ve/veya istismara ilişkin 16. Maddeyi ihlal eden örnekler şunlardır: Şiddet, fiziksel güç sonucu engellilik edinimi; ekonomik zorlama; kaçakçılık ve aldatma; yanlış bilgilendirme; terk etme; özgür ve bilgilendirilmiş rızanın ve yasal zorunluluğun olmaması; ilaca erişimi kısıtlama veya esirgeme dahil ihmal; iletişim yardımlarının kaldırılması veya denetlenmesi ve iletişim kurmada yardımcı olmayı reddetme; kişisel hareket kabiliyetinin ve erişilebilirliğin esirgenmesi, örneğin rampalar gibi erişilebilirlik özelliklerinin, beyaz bastonlar gibi yardımcı cihazların veya tekerlekli sandalyeler gibi hareket kabiliyeti cihazlarının kaldırılması veya yok edilmesi; bakıcılar tarafından, bağımsız yaşama hakkını kullanmaya ve aşağılayıcı muameleye maruz kalmamaya engel teşkil eden banyo, menstrüel ve/veya sıhhi temizlik yönetimi, giyinme ve yemek yeme gibi günlük faaliyetlere yardımcı olmayı reddetme; yiyecek veya suyu kısıtlama ya da böyle bir tehdit; sakatlığa dayanan zorbalık, sözlü taciz ve alay yoluyla göz dağı vererek korkutmak; evcil hayvanlara veya rehber köpeklere zarar verilmesi veya zarar verme, ortadan kaldırma ya da ölüm tehdidi veya eşyaların tahrip edilmesi; psikolojik manipülasyon ve örneğin aile, arkadaşlar veya başkalarıyla yüz yüze ya da sanal erişim kısıtlanarak yapılan denetim uygulamaları.

³⁵ Bkz. A/67/227, 13. paragraf.

³⁶ Bkz. CRPD/C/HRV/CO/1, 9. paragraf.

³⁷ Bkz. A/HRC/24/57, 74. paragraf.

32. Bazı şiddet, sömürü ve istismar biçimleri zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya ceza olarak ve bir dizi uluslararası insan hakları sözleşmesine aykırı olarak düşünülebilir. Bunlar arasında: zorla, baskı ya da başka yollarla istem dışı gebelik veya kısırlaştırma,³⁸ doğum kontrolü ve kürtaj ile ilgili prosedürler ve müdahaleler de dahil olmak üzere özgür ve bilgilendirilmiş rıza olmadan yapılan herhangi bir tıbbi işlem veya müdahale; bilgilendirilmiş rızaları olmadan interseks çocuklara yapılan psikocerrahi, kadın sünneti ve ameliyat veya tedavi gibi invazif ve geri dönüşümsüz cerrahi uygulamalar; elektroşok tedavisinin uygulanması ve kimyasal, fiziksel veya mekanik sınırlamaların kullanılması ile izolasyon veya tecrit sayılabilir.

33. Engelli kadınlara uygulanan cinsel şiddete tecavüz de dahildir.³⁹ Cinsel istismar, tüm senaryolarda, devlet ve devlet dışı kurumların içinde ve aile veya çevrenin içinde gerçekleşir. Engelli bazı kadınlar, özellikle de sağır ve kör-sağır kadınlar⁴⁰ ve zihinsel engelli kadınlar, izolasyon, bağımlılık veya baskı nedeniyle daha fazla şiddet ve istismar riski taşıyabilirler.

34. Engelli kadınlar, sakatlıkları nedeniyle ekonomik istismara uğrayabilir ve bu da onları daha fazla şiddete maruz bırakabilir. Örneğin, fiziksel sakatlıkları veya görme bozuklukları olan kadınlar zorla dilendirilmek amacıyla trafiğe çıkarılabilirler, çünkü daha fazla kamuoyu sempatisi uyandırdıklarına inanılmaktadır.⁴¹

35. Çoğunlukla erkek çocuklarının bakım ve tedavisinin tercih edilmesi, engelli kız çocuklarına yönelik şiddetin engelli erkek çocuklarına kıyasla daha yaygın olduğu anlamına gelir. Engelli kız çocuklarına yönelik şiddet, cinsiyete özgü ihmal, aşağılama, gizleme, terk etme ve ergenlik döneminde artan cinsel istismar ve cinsel sömürü dahil istismarı içerir. Engelli çocukların nüfusa kayıt edilmemeleri de orantısız bir biçimde kuvvetle muhtemeldir,⁴² bu durum onları sömürü ve şiddete maruz bırakır. Özellikle engelli kız çocukları aile fertleri ve bakıcılardan şiddet görme riski altındadır.⁴³

36. Özellikle engelli kız çocukları sosyokültürel ve dinsel gelenek ve değerlere başvurularak meşrulaştırılan zararlı uygulamalar riski altındadır. Örneğin, engelli kız çocuklarının “merhamet cinayetleri” sonucu ölmesi engelli erkek çocuklarından daha muhtemeldir; çünkü aileleri sakat bir kız çocuğu yetiştirmek konusunda isteksizdir veya destek bulamamaktadır.⁴⁴ Zararlı uygulamalara ilişkin diğer örnekler, yeni doğmuş çocuğu öldürme,⁴⁵ “cin çarpması” suçlamaları ile emzirme ve beslenme kısıtlamalarını kapsamaktadır. Buna ek olarak, engelli kız çocuklarının, özellikle de zihinsel engelli kız çocuklarının evlenmesi, gelecekte güvenlik, bakım ve finansman sağlamak bahanesiyle meşrulaştırılır. Buna karşılık, çocuk yaşta evlilik, okuldan ayrılma oranları ile erken ve sık doğum oranlarının artmasına sebep olmaktadır. Engelli kız çocukları, aile içi faaliyetlerden dışlanmaları, evden ayrılmalarının engellenmesi,

³⁸ Bkz. CRPD/C/MEX/CO/1, 37. paragraf.

³⁹ Bkz. A/67/227, 35. paragraf.

⁴⁰ Bkz. CRPD/C/BRA/CO/1, 14. paragraf.

⁴¹ Bkz. A/HRC/20/5 ve Corr.1, 25. paragraf.

⁴² Örneğin, bkz. CRC/C/TGO/CO/3-4, 8. ve 39. paragraf.

⁴³ *Dünya Çocuklarının Durumu 2013: Engelli Çocuklar* (Birleşmiş Milletler yayını, satış no. E. 13.XX.1).

⁴⁴ Bkz. A/HRC/20/5 ve Corr.1, 24. paragraf.

⁴⁵ Age.

karşılığı ödenmeyen ev işi yapmak zorunda kalmaları ve okula gitmelerinin yasaklanmasını da içeren bir şekilde aile içinde sosyal izolasyon, ayrımcılık ve sömürüye maruz kalırlar.

37. Engelli kadınlar, zorla evlendirme, kadın sünneti, sözde namus adı altında işlenen suçlar, başlık parası şiddeti, dullukla ilgili uygulamalar ve büyücülük suçlaması gibi engelli olmayan kadınlara karşı uygulanan aynı zararlı uygulamalara maruz kalmaktadır.⁴⁶ Bu zararlı uygulamaların sonuçları sosyal dışlanmanın ötesine geçmektedir. Bu sonuçlar, zararlı toplumsal cinsiyet kalıplarını güçlendirir, eşitsizlikleri sürdürür ve kadınlar ve kız çocuklarına yönelik ayrımcılığa hizmet eder. Bunlar fiziksel ve psikolojik şiddet ve ekonomik sömürüye neden olabilir. Kültürün ataerkil yorumlarına dayanan zararlı uygulamalar engelli kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddeti meşrulaştırmaya yol açamaz. Bununla beraber, engelli kadınlar ve kız çocukları, özellikle “bakirelik testi”⁴⁷ ve HIV/AIDS’le ilgili yanlış kanılara ilişkin “bakire tecavüz” riski altındadırlar.⁴⁸

B. Hane ve Aile Hayatına Saygı Dahil Olmak Üzere Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı ve Hakları (Madde 23 ve 25)

38. Engellilik ve toplumsal cinsiyete ilişkin yanlış klişeleştirme, cinsel sağlık ve üreme sağlığı ve haklarının kullanımı ve bir aile kurma hakkı üzerinde ciddi etkiye sahip bir ayrımcılık biçimidir. Engelli kadınlarla ilgili zararlı klişeler aseksüel, aciz, irrasyonel, kontrolsüz ve/veya hiperseksüel oldukları inancını içerir. Bütün kadınlar gibi, engelli kadınlar da çocuklarının sayısını ve yaş aralığını seçme hakkına ve ayrıca cinsel sağlık ve üreme sağlığı da dahil olmak üzere cinselliği ile ilgili konularda baskı, ayrımcılık ve şiddet olmadan kontrolü elinde tutma hakkına sahiptir.⁴⁹

39. Engelli kadınlar, cinsel sağlık ve üreme sağlığı ve hakları, hukuk önünde eşit tanınma ve adalete erişimin önünde çok sayıda engelle karşılaşmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve engellilik temelinde karşılaştıkları çoklu ayrımcılığın yol açtığı engellerle karşılaşmaya ek olarak, mülteci, göçmen ve sığınmacı gibi engelli bazı kadınlar, sağlık hizmetlerinden yararlanmaları engellendiği için ek engellerle karşılaşır. Engelli kadınlar, engelli çocuklar doğuracakları ve dolayısıyla engelli kadınların anne olmaktan caydırılmaları veya bunun engellenmesini varsayan zararlı öjenik klişelerle de karşı karşıya kalabilirler.⁵⁰

40. Engelli kadınların, aseksüel oldukları ve bu nedenle başkalarıyla eşit bir şekilde bilgiye ihtiyaçları olmadığını varsayan zararlı klişeler nedeniyle, kapsamlı cinsellik eğitimi dahil olmak üzere, bilgi ve iletişime erişimleri de engellenebilir. Bilgi, erişilebilir biçimlerde de bulunmayabilir. Cinsel sağlık ve üreme sağlığı bilgileri, anne sağlığı, doğum kontrol yöntemleri, aile planlaması, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, HIV önleme, güvenli kürtaj ve

⁴⁶ Bkz. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi’nin 31 Numaralı Ortak Tavsiye Kararı / Çocuk Hakları Komitesi’nin zararlı uygulamalar üzerine 18 Numaralı yorumu (2014), 7. paragraf.

⁴⁷ A/67/227, 9. paragraf.

⁴⁸ Bkz. A/HRC/20/5 ve Corr.1, 24. paragraf.

⁴⁹ Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programı ve Pekin Eylem Platformu ve bunların gözden geçirme konferanslarının sonuç dokümanları.

⁵⁰ Bkz. A/67/227, 36. paragraf.

düşük sonrası bakım, kısırlık ve doğurganlık seçenekleri ve üreme kanseri gibi cinsel sağlık ve üreme sağlığının tüm yönleri hakkında bilgiler içermektedir.⁵¹

41. Engelli kadınların cinsel sağlık ve üreme sağlığına ilişkin bilgilere erişim eksikliği, özellikle zihinsel engelli kadınlar ve sağır ve kör-sağır kadınlar için cinsel şiddete maruz kalma riskini artırabilir.⁵²

42. Mamografi makineleri ve jinekolojik muayene masaları da dahil olmak üzere sağlık tesisleri ve ekipmanları genellikle engelli kadınlar için fiziksel olarak erişilemez durumdadır.⁵³ Engelli kadınların sağlık tesislerine veya tarama programlarına katılmaları için güvenli ulaşım bulunmayabilir, pahalı veya erişilemez olabilir.

43. Sağlık personeli ve ilgili personel tarafından öne sürülen davranışsal engeller, engelli kadınların, özellikle psikososyal veya zihinsel engelli, sağır ve kör-sağır kadınlar ve hâlâ akıl hastanesinde olan kadınların, sağlık hizmeti uygulayıcılarına ve/veya hizmetlerine erişimlerinin reddedilmesine neden olabilir.⁵⁴

44. Pratikte, engelli kadınların, özellikle de psikososyal veya zihinsel engelli kadınların seçimleri genellikle dikkate alınmaz ve kararları çoğunlukla yasal temsilciler, hizmet sağlayıcılar, vasiler ve aile üyeleri de dahil olmak üzere üçüncü şahısların tercihleriyle değiştirilir, ki bu Sözleşmenin 12. Maddesi uyarınca haklarının ihlal edilmesidir.⁵⁵ Tüm engelli kadınlar, tıbbi ve/veya şifalı tedaviyle ilgili olarak, kendi doğurganlıkları ve üreme özerklikleri hakkında kendi kararlarını almak, çocuklarının sayısını ve yaş aralığını seçme hakkından yararlanmak, babalık açıklamasına rıza göstermek ve kabul etmek ile ilişki kurma hakkından yararlanmak dahil olmak üzere, arzu edildiğinde destek alarak kendi kararlarını verip kanuni ehliyetlerinden yararlanmalıdır. Hukuki ehliyetin kısıtlanması veya kaldırılması kısırlaştırma, kürtaj, doğum kontrolü, kadın sünneti, interseks çocuklara yapılan ameliyat veya tedavi gibi bilgilendirilmiş rıza alınmadan yapılan zorla müdahaleleri ve kurumlarda zorunlu gözetimi kolaylaştırabilir.⁵⁶

45. Doğumla sonuçlanmayan zorunlu doğum kontrolü ve kısırlaştırma da cinsel şiddete yol açabilir, özellikle psikososyal ve zihinsel açıdan kısıtlı kadınlar, psikiyatri klinikleri ve diğer kurumlardaki kadınlar ve gözetim altında tutulan kadınlar için. Bu nedenle, engelli kadınların aile kurma ve uygun bir destekle çocuk yetiştirme hakkı ile ilgili hukuki ehliyetinin diğer

⁵¹ Bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Cinsel sağlık ve üreme sağlığı üzerine 22 Numaralı Yorum (2016), 18. paragraf.

⁵² Örneğin, bkz. CRPD/C/MEX/CO/1, 50 (b) paragrafı.

⁵³ Bkz. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Erişilebilirlik üzerine yorum No. 2 (2014), 40. paragraf ve örneğin, CRPD/C/DOM/CO/1, 46. paragraf.

⁵⁴ Bkz. A/HRC/20/5 ve Baskı hatası 1, 37. paragraf.

⁵⁵ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlenmesi Birimi, Birleşmiş Milletler HIV/AIDS Ortak Programı, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu, UNICEF ve WHO, “Zorla, Baskı ya da Başka Yollarla İstem dışı Kısırlaştırma: Kurumlararası Bir Bildiri” (WHO, 2014).

⁵⁶ Bkz. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Hukuk önünde eşit tanınma üzerine yorum No. 1 (2014).

vatandaşlarla eşit bir biçimde tanındığının tekrar teyit edilmesi özellikle önemlidir⁵⁷.

46. Yetersizlik ve yeteneksizlik gibi kavramlara dayanan zarar verici toplumsal cinsiyet ve/ya da engellilikle ilgili klişeler engelli anneleri hukuki ayrımcılığa maruz bırakır, bu nedenledir ki, bu kadınlar çocuk koruma raporlarında olması gerekenden çok daha fazla yer alırlar ve evlatlık edinme ve/ya da bir kuruma yerleştirilmeye tabi olan çocuklarıyla temaslarını ve onlar üzerindeki vesayetlerini kaybetmelerine daha fazla rastlanırlar. Buna ek olarak, kocaya, karısının psiko-sosyal engeline dayandırılarak ayrılma veya boşanma hakkı verilmesi söz konusu olabilir.

C. Sözleşmenin diğer maddelerinde engelli kadınlara karşı ayrımcılık

Farkındalık-arttırma (madde 8)

47. Engelli kadınlar, özellikle zarar verici olabilecek birleşik klişelere maruz kalırlar. Engelli kadınları etkileyen toplumsal cinsiyet ve engellilik klişelerine şu örnekler verilebilir: herkese külfet olmak, (ör., bakıma ihtiyaçları vardır, zorluklara sebep olurlar, ızdırap kaynağı ve yükütlüler ya da koruma gerektirirler); kırılman olmak (ör., savunmasız, muhtaç, bağımlı ya da tehlikeli olarak nitelendirilirler); kurbandırlar (ör., acı çektikleri, pasif ve aciz oldukları düşünülür) ya da değersiz (ör., yeteneksiz, eksik, zayıf ve önemsiz olarak görülürler); cinsel anormallikleri vardır (ör., cinsiyetsiz, etkisiz, aşırı faal, yetersiz ya da cinsel sapkın olarak nitelendirilirler); veya gizemli ya da uğursuzdurlar (lanetli olarak klişeleştirilmiş, ruhlar tarafından ele geçirilmiş, büyücülükle uğraşan, zararlı ya da iyi veya kötü şans getiren). Toplumsal cinsiyet ve engelliliğe ilişkin klişeleştirme, özel bir bireye klişe bir inancı atfetme pratiğidir; bu bir ihlalle ya da insan hakları ve temel özgürlüklerin ihlali ile sonuçlanırsa adalete aykırıdır. Buna bir örnek, adalet sisteminin, cinselliğine ya da tanık olarak güvenilirliğine dair kalıplaşmış görüşlere dayanarak engelli bir kadına karşı cinsel şiddet suçu işleyen kişiyi sorumlu tutma konusundaki yetersizliğidir.

Erişilebilirlik (madde 9)

48. Fiziksel çevre, ulaşım, enformasyon ve iletişim, enformasyon ve iletişim teknoloji ve siteleri de dahil, hem kentsel hem de kırsal alanlarda kamuya açık ya da kamuya sağlanan diğer tesis ve hizmet politikalarında toplumsal cinsiyet ve engellilikle ilgili boyutların eksikliği, engelli kadınların bağımsız bir biçimde yaşamalarını ve hayatın tüm alanlarına diğer vatandaşlarla eşit bir biçimde katılmalarını önlemektedir. Bu, engelli kadınların şiddet, taciz ve sömürden etkili ve anlamlı bir biçimde korunmasını sağlayacak şekilde güvenli barınma, destek hizmetleri ve prosedürlerine erişimi ve sağlık hizmeti ve özellikle üreme sağlığı hizmetleri almasıyla son derece ilişkilidir.⁵⁸

⁵⁷ A.g.e., 31. paragraf. Ayrıca bkz. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Madde 12. ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, Madde 15.

⁵⁸ Bkz. Engelli Hakları Komitesi, Erişilebilirlik hakkında genel yorum No. 2 (2014).

Risk koşulları ve insani acil durumlar (madde 11)

49. Engelli kadınlar silahlı çatışma, işgal, doğal afetler ve insani aciliyet durumlarında artan bir cinsel şiddet riskine maruz kalır ve bu koşullarda kurtarma ve iyileştirme hizmetlerine ve adalete erişim olasılıkları da daha düşüktür.⁵⁹ Engelli kadın mülteciler, göçmenler ve sığınmacılar da artan bir şiddet riski ile karşı karşıya kalabilirler, çünkü vatandaşlık statülerinden dolayı sağlık ve adalet sistemine erişim hakları engellenir.

50. Bir önceki bölümde özetlendiği üzere, engelli kadınlar risk ve insani aciliyet durumlarında artan bir cinsel şiddet riski ile karşı karşıyadır. Buna ek olarak, sağlık tesislerinin eksikliği, insani yardıma erişimde birtakım engellerle karşılaşan engelli kadınlara karşı ayrımcılığı artırır. Kadınlara ve çocuklara insani yardımın dağıtımında öncelik tanınsa da engelli kadınlar yardım projeleri hakkında her zaman bilgi edinemezler, çünkü bilgi çoğu zaman erişilebilir biçimde değildir. Engelli kadınlar bilgiyi elde ettiklerinde de fiziksel olarak dağıtım noktalarına erişemeyebilirler. Erişmeler bile, görevlilerle iletişim kuramayabilirler. Benzer bir biçimde, engelli kadınlar şiddete, sömürüye ve tacize maruz kaldıklarında, bilgi ve iletişim sağlayan yardım hatlarına erişemeyebilirler. Mülteci kampları çoğunlukla engelli çocuklar için koruma mekanizmalarından yoksundur. Ek olarak, menstrüel dönemin hijyenik geçmesini sağlayacak sağlık tesislerinin olmaması engelli kadınları şiddete daha açık hale getirmektedir. Bekâr engelli kadınlar, acil durumlarda ya da afet durumlarında tahliye sırasında zorlukla karşı karşıya kalmaktadır, özellikle de yanlarında çocukları varsa. Bu, ülke içinde yerinden edilmiş, yetişkin bir aile üyesi, arkadaş ya da bakıcısı olmayan engelli kadınları çok daha fazla etkiler. Engelli genç kızlar, örgün ve örgün olmayan eğitime erişimde, özellikle kriz durumlarında, bunlara ek engellerle karşılaşır.

Yasa karşısında eşit tanınma (madde 12)

51. Engelli kadınlar, engelli erkekler ve engelsiz kadınlara göre çok daha sıklıkla hukuki ehliyet haklarından mahrum bırakılmaktadır. Kendi üreme sağlıkları üzerindeki kontrol hakları, özgürce ve bilgilendirilmiş rızaya dayalı olmak üzere⁶⁰ aile kurma, nerede ve kiminle yaşayacaklarını seçme, fiziksel ve zihinsel bütünlük, mülk sahibi olma ve mirasla mülk edinme, kendi finansal işlerini kontrol etme ve bankadan borç alma, ipotekle gayrimenkul satın alma ve diğer finansal kredilere eşit erişim hakları çoğu zaman yerine karar verme gibi ataerkil uygulamalarla ihlal edilmektedir.⁶¹

Adalete erişim (madde 13)

52. Engelli kadınlar, güvenilirliklerini zedeleyen ve suçlamaların reddedilmesine neden olan klişeler, ayrımcılık ve prosedürel usulsüzlükler dolayısıyla sömürü, şiddet ve taciz konuları da

⁵⁹ Engelli Hakları Komitesi'nin Dünya İnsani Zirvesi için engellilik ekindeki açıklama, Komite'nin web sayfasında mevcuttur (www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx).

⁶⁰ Engelli Hakları Komitesi, Yasalar karşısında eşit tanınma hakkında genel yorum No. 1 (2014).

⁶¹ *Kadınların Kalkınmadaki Rolü Dünya Araştırması 2014: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Sürdürülebilir Kalkınma* (Birleşmiş Milletler yayını, Satış No. E.14.IV.6).

dahil olmak üzere adalete erişimde engellerle karşılaşılır.⁶² Prosedürlerin uygulanmasındaki olumsuz tavırlar, kurbanları yıldırabilir ya da adalet arayışında cesaretlerini kırabilir. Karmaşık ya da onur kırıcı raporlama prosedürleri, yasal çözüm sağlamak yerine kurbanları sosyal hizmetlere yönlendirmek, polisin ya da diğer yasa uygulayıcılarının kibirli tutumları bu türden tavırlara örnektir. Bu, şiddetin, sömürünün ve tacizin geniş bir zamana yayılmasıyla sonuçlanan cezasızlığa ve sorunun görünmezliğine yol açabilir.⁶³ Engelli kadınlar, bakıcılarından aldıkları desteği kaybetme endişesiyle şiddet, sömürü ve tacizi bildirmekten de korkabilirler.⁶⁴

Kişinin özgürlüğü ve güvenliği ve işkenceye veya zalim, insanlık dışı ya da onur kırıcı muamele veya cezalandırmaya karşı özgürlüğü (madde 14 ve 15)

53. Zihinsel ve psiko-sosyal engelli kadınlar ve kurumlarda bulunan kadınlar özgürlüğün kısıtlanması bağlamındaki hak ihlallerinden daha fazla etkilenirler. Psikiyatri kurumlarında gerçek ya da algılanan bozukluklara dayanarak özgürlüklerinden mahrum edilenler daha yüksek düzeylerde şiddetle birlikte zalimce, insanlık dışı ya da onur kırıcı muamele ve cezalandırmaya⁶⁵ ve bakım ve özel eğitim kurumlarında da cinsel şiddet ve kaçakçılık riskine maruz kalırlar.⁶⁶ Kurumlardaki engelli kadınlara karşı şiddete örnek olarak: kadının itirazına rağmen erkek bir görevli tarafından giysilerinin çıkarılması; cinsel şiddeti tanımlama ve/ya da hatırlama yetisinin azalmasına yol açan zorla psikiyatrik ilaç verilmesi ve aşırı ilaç verilmesi. Failler dokunulmazlıkları varmış gibi hareket edebilirler, çünkü eylemlerinin ortaya çıkması ve cezalandırılması ile ilgili olarak, yargı yollarına erişimin ağır bir biçimde kısıtlanmış olması ve şiddete uğrayan engelli kadınların yardım kanallarına ya da diğer destek biçimlerine erişip ihlalleri bildirme ihtimalinin çok düşük olmasından dolayı çok az risk öngörürler.

İşkenceye veya zalimce, insanlık dışı ya da onur kırıcı muamele ve cezalandırmaya karşı güvenlik ve kişinin bütünlüğünün korunması (madde 15 ve 17)

54. Engelli kadınlar, genelde diğer kadınlara göre ve engelli erkeklere göre zorla müdahalelere daha fazla maruz kalırlar. Bu zorla müdahaleler ulusal yasalar altında, yanlış bir biçimde, kişinin yetersizliği ve tedavi gerekliliği gibi gerekçelere dayanarak meşrulaştırılır ve ilgili kişinin iyiliği için yapıldıkları iddiasıyla geniş bir kamusal destek de görebilir.⁶⁷ Zorla müdahaleler Sözleşmede yer alan çok sayıda hakkı ihlal eder: yasa önünde eşit tanınma hakkı; sömürü, şiddet ve tacize karşı güvenlik hakkı; cinsel sağlık ve üreme sağlığı hakkı; ve işkenceye veya zalimce, insanlık dışı ya da onur kırıcı muamele ve cezalandırmaya karşı

⁶² Bkz. A/HRC/20/5 ve Corr. 1, paragraf 41, ve A/67/227, 42. paragraf.

⁶³ Bkz. A/HRC/20/5 ve Corr. 1, 19 paragraf.

⁶⁴ A.g.e., 16. paragraf.

⁶⁵ A.g.e., 39. paragraf.

⁶⁶ Bkz. CRPD/C/UKR/CO/1, 11. paragraf.

⁶⁷ Bkz. A/HRC/22/53, 64. paragraf.

güvenlik hakkı.⁶⁸

Bağımsız olarak yaşama ve topluma dahil olma (madde 19)

55. Engelli kadınların yaşayacakları yeri seçme hakkı üzerinde, özerkliklerini kısıtlayıcı ve belli yaşam düzenlemeleri içinde yaşamaya zorlayan kültürel normlar ve ataerkil aile değerlerinin olumsuz etkisi olabilir. Böylece, birden çok ayrımcılık biçimi, bağımsız yaşama ve topluma dahil olma hakkından tümüyle ve eşit bir biçimde yararlanılmasını engellemiş olur. Yaş ve özürülük, birlikte ya da ayrı ayrı, daha yaşlı olan engelli kişilerin kurumlara intikali riskini artırır.⁶⁹ Buna ilave olarak, kurumlara yerleştirilen engelli kişilerin, özellikle de engelli kadınların şiddet ve tacize daha fazla maruz kaldıkları geniş bir biçimde belgelenmiştir.⁷⁰

Eğitim (madde 24)

56. Zarar verici toplumsal cinsiyet ve engellilik klişeleri bir araya geldiğinde ayrımcı tutumlar, politikalar ve uygulamaların daha da artmasına neden olur: Örneğin, erkek çocukların eğitimine kız çocuklarınkinden daha fazla değer vermek, yanlış toplumsal cinsiyet ve engellilik klişelerini sürdüren eğitim materyalleri, engelli kız çocuklarının evlendirilmesinin teşvik edilmesi, toplumsal cinsiyete dayalı aile etkinlikleri, bakıcı rollerinin kadınlara ve kız çocuklarına verilmesi ve okullarda sağlıklı menstrüel yönetimi için hijyenik koşulların sağlanmaması. Tüm bunlar, daha yüksek oranda okumamışlık, okul başarısızlığı, devamsızlık ve tümünden okul bırakmaya neden olmaktadır.

Sağlık ve Rehabilitasyon (madde 25 ve 26)

57. Engelli kadınlar, sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimde engellerle karşılaşır. Bu engeller arasında şunlar sayılabilir: Cinsel sağlık ve üreme sağlığı hakkında bilgi ve eğitim yetersizliği; jinekolojik, doğum ve onkoloji hizmetlerine erişimde fiziksel engeller ve doğurganlık ve hormon tedavilerine ilişkin tutumsal engeller. Ek olarak, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet eylemleri için danışmanın da dahil olduğu fiziksel ve psikolojik rehabilitasyon hizmetleri erişilebilir, kapsayıcı ya da toplumsal cinsiyet hassasiyetine dayalı olmayabilir.

İstihdam (madde 27)

58. Engelli kişilerin çalışma hakkını kullanmaya çalışırken karşılaştıkları genel engellemeler yanında engelli kadınlar, talep ve iddialarını reddeden ayrımcı tutumlar ve fiziksel engeller, bilgi ve iletişim engelleri nedeniyle cinsel taciz, eşitsiz ücret ve tazminata erişimden yoksun kalmak gibi işyerinde eşit katılımlarını önleyen özgün engellerle karşılaşır.⁷¹

⁶⁸ Bkz. CRPD/C/SWE/CO/1, 37. paragraf.

⁶⁹ Bkz. E/2012/51 ve Corr.1.

⁷⁰ Bkz. A/HRC/28/37, 24. paragraf.

⁷¹ Bkz. A/HRC/20/5 ve Corr.1, 40. paragraf ve A/67/227, 67. paragraf.

Sosyal koruma (madde 28)

59. Ayrımcılığın sonucu olarak kadınlar dünya yoksullarının orantısız bir yüzdesini oluşturur ve bu durum, özellikle resmi istihdam geliri bağlamında tercih ve fırsatlardan yoksun kalmalarına yol açar. Yoksulluk hem bileşik bir etmen hem de çoklu ayrımcılığın bir sonucudur. Özellikle daha yaşlı olan engelli kadınlar, elverişli barınmaya erişimde çok sayıda zorlukla karşılaşılır, kurumlara yerleştirilmeleri daha muhtemeldir ve sosyal koruma ve yoksulluğu azaltma programlarına eşit erişimleri yoktur.⁷²

Siyasi ve kamusal yaşama katılım (madde 29)

60. Engelli kadın ve kız çocuklarının sesleri tarihsel olarak susturulmuştur, bu nedenle kamusal karar verme süreçlerinde temsiliyetleri yetersizdir. Güç dengesizlikleri ve çoklu ayrımcılıklar dolayısıyla kadın, çocuk ve engelli olarak ihtiyaçlarını temsil edecek örgütleri kurma ve var olanlara katılma konusunda fırsatları çok daha azdır.

V. Ulusal uygulama

61. Komite, Taraf Devletlerin raporlarının incelemesinde, Sözleşmenin 6. ve diğer ilgili maddelerine uygunluk açısından engelli kadınların ayrımcılığa uğramadan diğer vatandaşlarla eşit koşullarda haklarından faydalanmalarının güvence altına alınması bağlamında taraf devletlerin bir takım zorluklarla karşılaştıklarını fark etmiştir.

62. Yukarıda özetlenen normatif içerik ve zorunluluklar ışığında, Taraf Devletler 6. Maddenin tümüyle uygulanması ve bunun için yeterli kaynakların sağlanması için aşağıda belirtilen adımları atmalıdır.

63. Taraf Devletler, diğerlerinin yanı sıra çoklu ayrımcılıkla da mücadele etmelidir:

(a) Engelli kadınların Sözleşmede yer alan tüm haklardan faydalanmasını engelleyen ayrımcı yasa, politika ve uygulamaları yürürlükten kaldırma, toplumsal cinsiyet -ve engelliliğe-dayanan ayrımcılık ve onun kesişimli türlerini yasaklama, engelli kadınlara ve kız çocuklarına karşı cinsel şiddeti suç sayma, her türlü zorla kısırlaştırma, kürtaj, rıza olmayan doğum kontrolü, toplumsal cinsiyet -ve/ya da engellilik- bağlantılı tıbbi tedaviyi yasaklama ve engelli kadınları ayrımcılığa karşı korumak için tüm gerekli yasal adımları atma;

(b) Engelli kadınların haklarının tüm politikalara, özellikle de kadınlarla ve engellilikle ilgili olanlara dahil edilmesini sağlamak için gerekli yasa, politika ve eylemleri benimseme;

(c) Engelli kadınların ve engelli kız çocuklarının görüş ve fikirlerinin, onları temsil eden örgütler aracılığıyla, yaşamlarında etkisi olacak programların tasarımı, uygulaması ve izlenmesi süreçlerine katılımlarını önleyecek ya da sınırlayacak tüm engellerin bertaraf edilmesi ve engelli kadınların ulusal izleme sisteminin tüm kolları ve organlarında yer

⁷² Bkz. A/70/297.

almalarının sağlanması;

(d) Engelli kadınlarla ilgili tüm alanlarda, onları temsil eden örgütlerle istişare içinde, engelli kadınların durumuna ilişkin veri toplanması ve analiz edilmesinde 6. Maddenin uygulanmasına yönelik politika planlamasına ve özellikle çoklu ve kesişimli ayrımcılıklar olmak üzere tüm ayrımcılıkların ortadan kaldırılmasına ve uygun izleme ve değerlendirme için veri toplama sistemlerinin iyileştirilmesine rehberlik etme;

(e) Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerindeki hedefleri, göstergeleri ve diğer uluslararası çerçeveleri de içerecek bir biçimde Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Gündemi'nin uygulanmasındaki veri ve istatistikleri de dahil ederek tüm uluslararası işbirliklerinin engellilik –ve toplumsal cinsiyet- duyarlı ve kapsayıcı olmasını sağlama;

64. Taraf Devletler, diğer şeyler yanında, engelli kadınların gelişmesi, ilerlemesi ve güçlenmesi için tüm tedbirleri almalıdır;

(a) Genelde kadınların ve özel olarak engelli kadınların örgüt kurma ve var olan örgütlere katılma hakkı da dahil olmak üzere, engelli kadınların, diğer vatandaşlarla eşit koşullarda siyasi ve kamusal yaşama etkin bir biçimde katılmasını önleyen tüm yasa ve politikaların yürürlükten kaldırılması;

(b) Eşitsizlikleri derhal ele almak ve engelli kadınların diğer vatandaşlar gibi fırsat eşitliğinden faydalanmalarını sağlamak için, örgütleri ile istişare içinde, engelli kadınların gelişmesi, ilerlemesi ve güçlenmesine yönelik pozitif ayrımcılık eylemlerinin benimsenmesi. Bu tür tedbirler, özellikle adalete erişim, şiddetin önlenmesi, ev ve aileye saygı, cinsel sağlık ve üreme sağlığı, sağlık eğitimi, istihdam ve sosyal koruma bakımlarından benimsenmelidir. Engelli kadınlar tarafından kullanılan kamusal ve özel hizmet ve tesisleri, Sözleşme'nin 9. Maddesine ve Komite'nin erişim konusundaki 2 numaralı genel yorumuna (2014) uygun bir biçimde tümüyle erişilebilir olmalıdır. Kamusal ve özel hizmet sağlayıcıları, uygulanabilir insan hakları standartları ile ayrımcı normları ve değerleri tanımlama ve onlarla mücadele etme konusunda eğitilmeli ve böylece engelli kadınlara gerekli ilgi, destek ve yardımı göstermeleri sağlanmalıdır;

(c) Engelli kadınların, Komite'nin 1 numaralı genel yorumu (2014) gereğince, yasa karşısında eşit tanınma, özgür ve bilgilendirilmiş rızalarının alınması ve kendi yaşamları hakkında karar verme bakımlarından hukuki ehliyetlerini kullanmaları konusunda ihtiyaç duyacakları desteğe erişim için etkin tedbirlerin alınması;

(d) Engelli kadınlarına örgüt ve ağ oluşturmalarına ve tüm düzeylerdeki kamusal karar alma organlarında liderlik rolü üstlenmelerine destek olma ve teşvik etme;

(e) Engelli kadınların durumu ile ilgili, özellikle tüm alanlarda onların gelişmesi, ilerlemesi ve güçlenmesi önündeki engellerle ilgili özgün araştırmaların teşvik edilmesi ve yürütülmesi; genel olarak engelli kişilerle ve kadınlarla ilgili veri toplanmasında engelli kadınların hesaba katılması; engelli kadınların gelişme, ilerleme ve güçlenmesi için gerekli politikaları

hedeflenmesi; verilerin tasarımı, uygulaması, izlenmesi ve değerlendirilmesi ve bunları yapacak kişilerin eğitilmesinde engelli kadınların ve onları temsil eden örgütlerin müdahil olması; kamusal politika ve uygulamalarının iyileştirilmesi için engelli kadınların farklı yaşam deneyimlerini etkin bir biçimde fark edilip tanımlayacak sistemlerin oluşturulmasına yönelik başvuru mekanizmalarının kurulması;

(f) Engelli kadınların içinde buldukları toplulukla birlikte, ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde de gelişme, ilerleme ve güçlenmelerinin önündeki tüm yasal, prosedürel, pratik ve toplumsal engellerin bertaraf edilmesi ile ilgili, ulusal çabalarla uyum içinde, uluslararası işbirliği ve yardımın desteklenmesi ve teşvik edilmesi ve yaşamlarını etkileyecek uluslararası işbirliği proje ve programlarının tasarım, uygulama ve izlenmesinde müdahil olmalarının sağlanması.

65. Taraf Devletler, toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili Birleşmiş Milletler organlarının tavsiyelerinin engelli kadın ve kız çocuklarına uygulanması konusunu dikkate almalıdır.⁷³

⁷³ Bkz. E/CN.6/2016/3. Ayrıca bkz.: Avrupa Komisyonu, Uluslararası Çalışma Örgütü ve UN-Women'in Uluslararası Eğitim Merkezi, *Handbook on Costing Gender Equality* (New York, 2015), şurada mevcut: www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/7/handbook-on-costing-gender-equality; UN-Women, *Guidebook on CEDAW General Recommendation no. 30 and the UN Security Council resolutions on women, peace and security* (New York, 2015), şurada mevcut: www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/8/guidebook-cedawgeneralrecommendation30-womenpeacesecurity; UN-Women, *Guidance Note on Gender Mainstreaming in Development Programming* (New York, 2014), şurada mevcut: www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/02/gender-mainstreaming-issues; UN-Women, *Guide for the Evaluation of Programmes and Projects with a Gender, Human Rights and Intercultural Perspective* (New York, 2014), şurada mevcut: www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2014/7/guide-for-the-evaluation-of-programmes-and-projects-with-a-gender-perspective; UN-Women, *Monitoring Gender Equality and the Empowerment of Women and Girls in the 2030 Agenda for Sustainable Development: Opportunities and Challenges* (New York, 2015), şurada mevcut: www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/9/indicators-position-paper.

